

OLEG GORBANIUK
Lublin

KRYTERIA PRZYNALEŻNOŚCI NARODOWEJ
W OCENIE MŁODZIEŻY POLSKIEGO POCHODZENIA
ZE WSCHODU
STUDIUJĄCEJ W POLSCE

Kwestia przynależności do narodu jest przedmiotem zainteresowania myśli naukowej i potocznej. Potoczne podejście do tego zagadnienia jest szczególnie interesujące ze względu na miejsce, jakie poczucie przynależności zajmuje w przeżyciach i doświadczeniach poszczególnych jednostek. Potoczne koncepcje narodu są niejednolite i często trudne do określenia, są zależne od momentu historycznego, tradycji, aktualnej sytuacji danej grupy narodowej, poziomu jej oświaty i postaw etycznych (Kłoskowska, 1996). Zarówno dla tzw. koncepcji potocznych, jak i koncepcji naukowych sprawą kluczową jest zidentyfikowanie kryteriów, cech, które umożliwiłyby w sposób możliwie jednoznaczny zakwalifikowanie danej osoby do określonej grupy narodowej. Tego typu cechy różnicujące stanowią zespół warunków koniecznych i wystarczających dla bycia członkiem danej narodowości, w przeciwieństwie do atrybutów korelatywnych, definiowanych poprzez zachowania odzwierciedlające normy i wartości najbardziej charakterystyczne dla danej kultury (Boski, 1992).

Cechy różnicujące od innych, a wspólne dla danej grupy narodowościowej od dawna są przedmiotem badań na gruncie polskim przede wszystkim socjologów kultury. Przegląd studiów nad problematyką przynależności narodowej i kulturowej pozwala wyodrębnić komponenty istotne dla samookreślenia się narodowego ludzi zamieszkałych w różnych krajach i kulturach. Za takie kryteria decydujące o przynależności narodowej uważa się najczęściej: 1) pochodzenie genealogiczne; 2) miejsce (kraj) zamieszkania; 3) znajomość kultury narodowej; 4) język; 5) religię (wyznanie) oraz 6) własny wybór. Między tymi komponentami istnieje często szczególnie, symbiotyczny zwią-

zek. Ich znaczenie, moc kryterialna są inne dla poszczególnych narodów oraz mniejszości narodowych w różnych krajach (Smolicz, 1984; 1990).

Myśleniu potocznemu jest przypisywane pierwotne przekonanie, według którego czynniki naturalne (np. zmitologizowana krew) determinują charakter etniczny lub narodowy człowieka i czynią go automatycznie członkiem określonej zbiorowości społecznej (Kłoskowska, 1996; Ossowski, 1966). Zdaniem Kłoskowskiej (1996), „intencją” tego „prawa krwi” jako metaforycznej zasady określającej przynależność narodową jest genealogiczna ciągłość, która stanowi szansę przekazywania zbiorowego dziedzictwa kulturowego. Z badań międzykulturowych wynika, że rola narodowości matki i ojca w określaniu przynależności etnicznej nie zawsze jest taka sama. W przypadku np. Żydów decydujące znaczenie ma narodowość matki (Smolicz, 1990).

Miejsce urodzenia lub zamieszkania, w wielu krajach będące prawną podstawą do przyznania obywatelstwa, często jest wymieniane obok pochodzenia genealogicznego jako jeden z wyznaczników przynależności narodowej (Łepkowski, 1990; Porębski, 1990; por. Bartmiński, 1993; Habermas, 1993). Mimo że w opinii obserwatora miejsce zamieszkania może być powodem podziału na swoich i obcych, nie można go uznać za decydujące kryterium przynależności do narodu w każdym indywidualnym przypadku. Zdaniem Ossowskiego (1967), takim kryterium może być natomiast stosunek do terytorium narodowego, czyli przekonanie o szczególnej ważności, jaką ma dla człowieka kraj jego urodzenia. Zasada terytorialnego przypisania do narodowości nigdy nie była rozstrzygająca w przypadku terenów etnicznie mieszanym. „Jej znaczenie ulega tym bardziej osłabieniu w warunkach wzmagającej się ruchliwości obywateli współczesnego świata, chociaż «kraj lat dziecińczych» zachowuje często emocjonalną wartość nawet dla ludzi najbardziej kosmopolitycznego trybu życia” (Kłoskowska, 1996, s. 140). Z tego względu szczególnie skomplikowana, a zarazem ciekawa poznawczo jest sytuacja psychiczna grupy nietypowej, mniejszościowej narodowo.

Język – obok funkcji instrumentalnej – pełni również rolę narzędzia „osobistej ekspresji i komunikowania się z innymi dla osiągnięcia wspólnoty doznań emocjonalnych” (Kłoskowska, 1996, s. 108). Próby wykorzenienia języka rodzimego mogą przyczynić się do podniesienia rangi języka jako symbolu samoistnego trwania grupy oraz symbolu jej kulturowego dziedzictwa. Dla wielu narodowości język stanowi centralny bądź podstawowy element kultury i jako taki stanowi „symbol identyfikacji etnicznej i wartość wyróżniającą, która funkcjonuje jako wstępny warunek «autentycznej» przynależności grupowej” (Smolicz, 1990, s. 34). Przykładem takich grup narodo-

wych w Europie są – zdaniem autora – Polacy, Litwini, Łotysze, Estończycy i Grecy. (Rolę języka i jego decydujące znaczenie w określaniu przynależności narodowej w procesie współczesnego odrodzenia się narodowego Słowian szczegółowo omawia Bobrownicka (1995)).

Symbole przynależności kulturowej są nabywane w trakcie procesu kulturalizacji, w toku której osoba uczy się języka ojczystego, poznaje obyczaje, historię, literaturę narodową (Boski, 1992; Kłoskowska, 1996). W niektórych warunkach lub w obliczu specyficznych wymogów sytuacyjnych status wartości podstawowej może być przyznany pozajęzykowym aspektom kultury (Smolicz, 1990). Wówczas osoba, mimo braku znajomości języka narodu, z którym się identyfikuje, może przejawiać żywe zainteresowanie jego folklorem lub zachowywać silne poczucie przywiązania do dziedzictwa przeszłości i historii swojego narodu.

Religia lub wyznanie, podobnie jak język, może być elementem stanowiącym symboliczną kulturę narodową, o ile ta sfera odróżnia przedstawicieli danej mniejszości narodowej od kultury dominującej (Kłoskowska, 1996). Wyznanie rzymskokatolickie jest ściśle związane z polską i irlandzką etnicznością. Związek ten utrwalił się w dużym stopniu dzięki narastającym konfliktom z protestanckimi Prusami i prawosławną Rosją w okresie rozbiorów Polski (Jabłońska-Deptuła, 1996) oraz ekspansji protestanckiej Anglii w przypadku Irlandii (Smolicz, 1990). Dla Polaków mieszkających w b. ZSSR tym czynnikiem sprzyjającym były prześladowania i represje okresu komunizmu. Dzwonkowski (1994), odwołując się do pojęcia rdzenia kulturowego wprowadzonego przez Smolicza (1984), wyraża przekonanie, że bezwzględnie koniecznym składnikiem rdzenia kulturowego Polaków na Wschodzie było wyznanie katolickie obrządku łacińskiego.

Omówione zasady przypisania do narodowości są pozbawione cech fatalistycznej konieczności, a w toku dziejów – zdaniem Kłoskowskiej – „ulegają osłabieniu, choć nie eliminacji, na rzecz «osiągnięcia» rezultatów własnego dowolnego działania i decyzji jednostek” (1996, s. 140). Analizując zjawisko bycia Polakiem, Miodunka (1990a) wyróżnia w nim aspekt obiektywny i subiektywny: każdy człowiek jest nie tylko tym, za kogo uważają go inni, ale także tym, za kogo sam się uważa lub chce się uważać. Stąd wyprowadza wniosek, iż o byciu Polakiem decyduje w znacznym stopniu sam zainteresowany. Podobnie Łepkowski (1990), zastanawiając się nad historycznymi kryteriami polskości stwierdził, że polskość to przede wszystkim świadoma przynależność do polskiej wspólnoty narodowej. Przejawem znaczenia czynnika

własnego wyboru są nierzadko spotykane przypadki konwersji i transgresji narodowych.

Zdaniem wielu autorów, opinia potoczna waloryzuje znaczenie takich obiektywnych cech, jak pochodzenie genealogiczne i miejsce zamieszkania względem innych komponentów składających się na samookreślenie się narodowe (Kłoskowska, 1996; Ossowski, 1966; 1967). Ograniczanie poczucia przynależności narodowej do wspólnoty pochodzenia i przynależności terytorialnej jest – ich zdaniem – oznaką peryferyjnej świadomości narodowej. Za bardziej dojrzałą postawę uważa się podejście odwołujące się do nieobiektywnych cech narodowych, które przedkłada kulturę rozumianą jako zbiór naczelnych wartości i symboli narodowych ponad więzi „ziemi i krwi”.

Świadomość więzi łączącej z własną grupą narodowościową jest różna w indywidualnych przypadkach. Są jednak okoliczności, w których potrzeba przynależności narodowej ulega znacznemu nasileniu. Tak się dzieje w okresach kryzysów przeżywanych w skali społecznej (np. rozpad ZSSR, Jugosławii) lub ze względu na specyficzną sytuację „pogranicza” (np. sytuacja mniejszości narodowej). Obecnie są podejmowane próby ustalenia identyfikacji narodowej osób związanych z Polską i polsnością na terenach b. ZSSR na podstawie wyodrębnionych kryteriów, a także podkreśla się potrzebę dalszych badań nad tą problematyką ze względu na jej złożoność (Rieger, 1996) oraz w celu dokładniejszego poznania przyczyn natury kulturowej, historycznej i psychologicznej utrzymywania się polskiej świadomości narodowej na dawnych kresach wschodnich (Dzwonkowski, 1994). Na tym tle szczególnie interesująca poznawczo jest samorefleksja etniczna młodzieży polskiego pochodzenia ze Wschodu, studiującej w Polsce. Stanowią oni grupę Polaków, żyjących na tych samych ziemiach od wielu pokoleń, a którzy znaleźli się poza Polską w wyniku rozbiorów Polski w XVIII wieku lub w związku ze zmianami zaistniałymi po zakończeniu II wojny światowej. Mimo upływu czasu i prześladowań wielu z nich nadal uważa się za Polaków i katolików, pielęgnuje obyczaje polskie oraz porozumiewa się w języku ojczystym. Zetknięcie się z polską rzeczywistością oraz towarzyszący temu proces akulturacji zmusza te osoby do ponownego zastanowienia się nad własną tożsamością narodową, a – być może – także do przewartościowania znaczenia kryteriów, decydujących o przynależności narodowej z uwzględnieniem nowych doświadczeń.

Aby poznać przestrzeń psychologiczną percepcji czynników decydujących o przynależności narodowej, należy udzielić odpowiedzi na trzy pytania: 1) jakie wymiary są brane pod uwagę przez osoby badane przy ocenie ważności atrybutów kryterialnych? 2) jakie miejsce zajmują poszczególne atrybuty kry-

terialne w wymiarze ważności osobistej? 3) jakie są psychospołeczne uwarunkowania decyzji o subiektywnej ważności poszczególnych atrybutów kryterialnych? Przyjmując ocenę bodźca za jeden z elementów w teoretycznym modelu przetwarzania informacji, za przedmiot pomiaru można przyjąć ważność danego atrybutu spośród zbioru dostępnych, mierzony na skali rangowej.

I. METODA I PRÓBKA

Badania objęły grupę 126 osób, które stanowią ok. 70% wszystkich studentów polskiego pochodzenia z b. ZSSR, studiujących w maju 1997 roku na trzech lubelskich uczelniach: Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej oraz Akademii Medycznej. Ze względu na trudności z dotarciem do wszystkich osób studiujących w Lublinie badania dotyczyły tylko studentów mieszkających w akademikach. Miały one charakter dobrowolny i anonimowy. Z udziału w badaniach zrezygnowało 9 osób.

Ze względu na rodzaj stawianych pytań badawczych przeprowadzone badania miały charakter eksploracyjny. Narzędziem badawczym była ankieta składająca się z 88 pytań, które dotyczyły więzi łączących studentów z własną grupą narodowościową oraz problemów doświadczanych przez nich w trakcie pobytu w Polsce. Respondenci wypełniali ankietę indywidualnie. Aby odpowiedzieć na postawione pytania, osoby badane poproszono m.in. o uporządkowanie od najważniejszych do najmniej ważnych następujących czynników decydujących o przynależności narodowej: 1) pochodzenie genealogiczne; 2) kraj zamieszkania; 3) znajomość kultury narodowej; 4) język; 5) wyznanie; 6) własny wybór; 7) zapis w akcie urodzenia¹ oraz 8) miejsce chrztu (np. kościół, cerkiew itd.), które są symbolem formalnego przypisania do wspólnoty narodowej i wspólnoty religijnej.

II. ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Wyniki wymuszonego rangowania w ramach badanego zestawu atrybutów kryterialnych zawiera tab. 1. Atrybuty decydujące o przynależności narodowej zostały uporządkowane od najważniejszych do najmniej ważnych zgodnie

---

¹ W ZSSR akt urodzenia – oprócz innych informacji – zawierał także dane na temat narodowości matki i narodowości ojca. Wszystkie osoby badane musiały mieć taki dokument.

z sumami rang, przypisanych przez osoby badane każdemu z atrybutów z osobna. W celu sprawdzenia istotności statystycznej zaobserwowanych różnic pomiędzy ocenami rang posłużono się testem *T-Wilcoxona*.

Tab. 1. Istotność różnic między ocenami rang atrybutów kryterialnych mierzona testem *T-Wilcoxona*

Lp.	Suma rang	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) pochodzenie	328	-							
(2) znajomość kultury	359	-1,20	-						
(3) język	383	-1,96*	-1,35	-					
(4) wyznanie	484	-4,33**	-4,01**	-3,33**	-				
(5) własny wybór	639	-6,32**	-6,82**	-5,82**	-4,43**	-			
(6) kraj	650	-7,02**	-7,99**	-7,79**	-4,42**	-0,18	-		
(7) miejsce chrztu	682	-7,54**	-7,44**	-7,76**	-6,83**	-1,25	-0,90	-	
(8) akt urodzenia	797	-8,82**	-8,84**	-9,08**	-8,00**	-4,47**	-4,44**	-4,08**	-

* $p < 0,05$, ** $p < 0,001$

Ze względu na brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy rangami przypisanymi własnemu wyborowi, krajowi zamieszkania oraz miejscu chrztu można je uznać za równoważne w decydowaniu o przynależności narodowej. Pomiedzy atrybutem pochodzenia genealogicznego a znajomością kultury narodowej oraz pomiedzy znajomością kultury a językiem nie stwierdzono wprawdzie statystycznie istotnych różnic, lecz jej obecność miedzy pochodzeniem a językiem upoważnia do zachowania porządku ich ważności w kolejności podanej w tab. 1.

W celu wyodrębnienia wymiarów, którymi posługiwały się osoby badane w procesie oceniania ważności osobistej poszczególnych atrybutów kryterialnych, zastosowano program skalowania wielowymiarowego MINISSA, przeznaczanego do rekonstrukcji przestrzeni psychologicznej badanego aspektu rzeczywistości. W naszym przypadku jest to przestrzeń atrybutów kryterialnych przynależności narodowej. Wyniki rangowania skorelowano za pomocą ρ -*Spearmana*, uzyskując trójkąt danych wejściowych do programu MINISSA (zob. tab. 2).

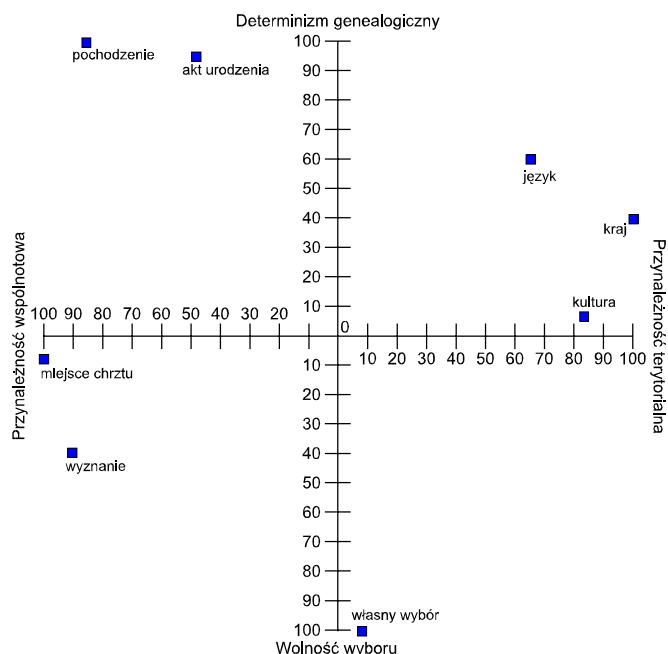
Tab. 2. Współczynniki korelacji ρ *Spearmana* pomiędzy ocenami rang atrybutów kryterialnych przynależności narodowej

Lp.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) pochodzenie	1,00							
(2) znajomość kultury	-,42***	1,00						
(3) język	-,25**	,30***	1,00					
(4) wyznanie	-,05	-,24**	-,32***	1,00				
(5) własny wybór	-,31***	,03	-,42***	-,03	1,00			
(6) kraj	-,16	,20*	,24**	-,46***	-,20*	1,00		
(7) miejsce chrztu	-,05	,29***	-,07	,28**	-,22*	-,38***	1,00	
(8) akt urodzenia	,12	-,16	,06	-,05	-,23*	-,31***	-,10	1,00

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Konfiguracja atrybutów kryterialnych w przestrzeni dwuwymiarowej uzyskała w 44 iteracjach współczynnik alienacji $K = 0,12$ oraz współczynnik stresu $S = 0,10$. Współczynniki te można uznać za zadowalające (Biela 1992). Konfigurację tę przedstawiono na rys. 1. Wymiar pierwszy przestrzeni atrybutów kryterialnych można zinterpretować jako wymiar atrybutów przynależności wspólnotowej vs. atrybuty przynależności terytorialnej. Drugi zaś wymiar można określić jako determinizm genealogiczny vs. dowolność wyboru przynależności narodowej. Badane atrybuty kryterialne tworzą cztery wiązki: 1) pochodzenie genealogiczne i jego odnotowanie w akcie urodzenia; 2) wyznanie i miejsce chrztu; 3) kultura, język i kraj zamieszkania oraz 4) własny wybór. Świadczy to z jednej strony o bliskości treściowej danych atrybutów w ramach każdej wiązki, a z drugiej – o odległości treściowej atrybutów tworzących różne wiązki.

Nie wykryto żadnych zależności rangowania od takich zmiennych, jak miejsce stałego zamieszkania (miasto, wieś), płci i roku studiów na poziomie istotnym statystycznie. Mniejsze lub większe zróżnicowanie przypisywanych rang poszczególnym atrybutom kryterialnym mierzone testem *U-Manna-Whitneya* istnieje w zależności od narodowości matki i ojca, samoidentyfikacji narodowej osoby badanej, języka komunikacji w rodzinie, jakości relacji z otoczeniem w czasie pobytu w Polsce i związanej z tym frustracji o podłożu narodowym lub religijnym.

Rys. 1. Przestrzeń psychologiczna percepcji atrybutów kryterialnych przynależności narodowej

Osoby, których ojcowie byli narodowości polskiej, na liście atrybutów kryterialnych przynależności narodowej wyżej stawiają pochodzenie genetyczne ($z_U = -1,97$; $n_1 = 74$; $n_2 = 48$; $p < 0,05$) i język ($z_U = -2,05$; $n_1 = 72$; $n_2 = 48$; $p < 0,05$), a niżej – własny wybór ($z_U = -2,98$; $n_1 = 71$; $n_2 = 47$; $p < 0,01$) w porównaniu z osobami mającymi ojców innej narodowości niż polska. Z kolei osoby, których matki były narodowości polskiej, przypisują większe znaczenie wyznaniu ($z_U = -2,36$; $n_1 = 83$; $n_2 = 38$; $p < 0,05$) oraz zapisom w akcie urodzenia ($z_U = -2,63$; $n_1 = 82$; $n_2 = 38$; $p < 0,01$), a mniejsze – miejscu chrztu ($z_U = -2,10$; $n_1 = 82$; $n_2 = 38$; $p < 0,05$) jako wyznacznikom przynależności narodowej.

Okazuje się, że duże znaczenie ma język, w jakim w dzieciństwie rozmawiali rodzice z osobami badanymi. Osoby, których językiem komunikacji z rodzicami był język polski, znacznie niżej oceniają miejsce zamieszkania ($z_U = -2,67$; $n_1 = 61$; $n_2 = 59$; $p < 0,01$), wyżej natomiast cenią narodowość wpisaną w akcie urodzenia ($z_U = -1,98$; $n_1 = 61$; $n_2 = 59$; $p < 0,05$). Znaczenie miejsca zamieszkania niżej oceniają również osoby, które w rozmowach z innymi studentami polskiego pochodzenia ze Wschodu używają języka polskie-

go, a nie np. rosyjskiego ($z_U = -2,12$; $n_1 = 55$; $n_2 = 64$; $p < 0,05$). Oprócz tego wyznaczenie stawiają one zdecydowanie wyżej w rankingu badanego zestawu atrybutów ($z_U = -3,19$; $n_1 = 55$; $n_2 = 64$; $p < 0,01$).

Stwierdzono znaczne zróżnicowanie rang przypisywanych poszczególnym atrybutom kryterialnym ze względu na aktualną samoidentyfikację narodową osób badanych. Osoby uważające się za Polaków – w porównaniu z osobami identyfikującymi się z inną narodowością niż polska – za bardziej decydujące o przynależności narodowej uważają wyznaczenie ($z_U = -2,87$; $n_1 = 82$; $n_2 = 37$; $p < 0,01$), miejsce chrztu ($z_U = -2,22$; $n_1 = 81$; $n_2 = 37$; $p < 0,05$) oraz zapis w akcie urodzenia ($z_U = -3,01$; $n_1 = 81$; $n_2 = 37$; $p < 0,01$). Mniej istotny w ich opinii jest tu własny wybór ($z_U = -2,03$; $n_1 = 82$; $n_2 = 37$; $p < 0,05$) oraz kraj zamieszkania ($z_U = -3,02$; $n_1 = 81$; $n_2 = 37$; $p < 0,01$).

Istnieje związek pomiędzy negatywnym doświadczeniem osób badanych w kontaktach z otoczeniem w czasie pobytu w Polsce a oceną ważności atrybutów kryterialnych przynależności narodowej. Osoby, które doświadczyły zniewagi ze strony mieszkańców Polski z powodu ich wschodniego pochodzenia, znacznie niżej oceniają w badanym aspekcie znaczenie wyznania ($z_U = -1,98$; $n_1 = 79$; $n_2 = 37$; $p < 0,05$) i miejsca chrztu ($z_U = -3,70$; $n_1 = 78$; $n_2 = 37$; $p < 0,001$) niż osoby, które nie miały tego rodzaju przykrych doświadczeń. Sytuacja osoby polskiego pochodzenia, urodzonej i wychowanej poza granicami kraju przodków, różni się znacznie w zależności od tego, gdzie ona przebywa: w Polsce czy też w kraju urodzenia, również gdy chodzi o poczucie przynależności narodowej. Wyniki badań wskazują, że ma to wpływ na ocenę badanych atrybutów kryterialnych. Osoby, które czują się bardziej Polakami w kraju urodzenia niż w Polsce, wyżej oceniają znaczenie znajomości kultury narodowej ($z_U = -2,99$; $n_1 = 76$; $n_2 = 27$; $p < 0,01$) i języka ($z_U = -2,02$; $n_1 = 76$; $n_2 = 27$; $p < 0,05$), niżej natomiast – miejsce chrztu ($z_U = -2,52$; $n_1 = 76$; $n_2 = 27$; $p < 0,05$).

*

Kryteria przynależności narodowej są wyznaczone przez własną samorefleksję etniczną osób badanych, w tym – poprzez ich indywidualne doświadczenie. Mieszkając od urodzenia w innym kraju, głęboko się zakorzeniły w jego języku i kulturze. Jednocześnie czują się w większym lub mniejszym stopniu członkami innej wspólnoty narodowej poprzez swoje polskie pochodzenie oraz przynależność do wspólnoty wyznaniowej, bliskiej kulturowo

krajowi przodków, nietypowej dla większości narodowej kraju stałego zamieszkania.

Wyniki przeprowadzonych badań przeczą raczej twierdzeniu (przynajmniej na poziomie deklaracyjnym), że w myśleniu potocznym jednoznacznie przedkłada się więzi krwi ponad kulturę narodową, jak to sugerują prace Ossowskiego (1966) i Kłoskowskiej (1996). Wynikać to może jednak ze specyfiki badanej grupy osób, która na podstawie własnego doświadczenia przekonała się, że samo pochodzenie nie wystarczy, aby nazwać się członkiem danej narodowości. Konieczna jest bowiem lepsza znajomość obyczajów, tradycji kulturowych oraz języka danego narodu, jako że braki właśnie w tych dziedzinach są najbardziej widoczne w trakcie pobytu tych osób w Polsce.

Wyznanie dla większości Polaków mieszkających na Wschodzie było przez wieki najbardziej wyrazistą cechą, odróżniającą ich od otoczenia niepolskiego zgodnie ze stereotypem „Polaka-katolika”, oraz było ściśle związane z treściami narodowymi (Dzwonkowski, 1994). W opinii badanej grupy osób nie jest ono jednak najważniejsze, jeśli chodzi o identyfikację przynależności narodowej w ogóle. Przyczyn tego zjawiska należy dopatrywać się w procesach zachodzących na terenach stałego zamieszkania badanych osób oraz w specyfice ich doświadczeń w Polsce. Związek pomiędzy przynależnością wyznaniową a przynależnością narodową od kilku lat ulega osłabieniu wraz z postępującą depolonizacją Kościoła rzymskokatolickiego na Wschodzie, godzącą wprost w tożsamość narodową ludności polskiej tam zamieszkałej. Status członka mniejszości narodowej mobilizuje osobę do ciągłych poszukiwań, a także praktycznych działań na rzecz podtrzymywania swojej tożsamości narodowej i odrębności kulturowej (Dawidziuk, 1989). Wyniki badań wskazują, że aktywność ta nie ustaje również w trakcie pobytu w kraju, z którego narodem osoba się identyfikowała, będąc na obczyźnie. Przebywanie przez dłuższy czas w jednorodnym na ogół pod względem wyznania społeczeństwie polskim odsuwa na dalszy plan znaczenie wyznania jako atrybutu kryterialnego tożsamości narodowej. W dalszym ciągu jednak aktualna jest ta prawidłowość w odniesieniu do osób identyfikujących się z polskością i manifestującą ją na zewnątrz, którzy nadal wysoko cenią wyznanie jako atrybut ich przynależności narodowej. Potwierdza się również obiegowa opinia o większej roli matki – o ile jest narodowości polskiej – w wychowaniu religijnym dzieci. Natomiast narodowość polska ojca utwierdza osobę w przekonaniu o prymacie pochodzenia nad innymi wyznacznikami tożsamości narodowej.

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdzają tezę, że prawo wspólnoty ziemi nie sprawdza się w odniesieniu do mniejszości narodowych (Kłoskowska, 1996). Osoby, które były wychowane w duchu polskości i obecnie nadal czują się Polakami, przypisują niższą rangę krajowi zamieszkania niż osoby, które miały ograniczony kontakt z polskością, a ich identyfikacja narodowa idzie w kierunku większości narodowej kraju urodzenia.

Drugim wykrytym wymiarem przestrzeni atrybutów kryterialnych przynależności narodowej jest determinizm genealogiczny *vs.* wolność w decydowaniu o własnej przynależności narodowej. Słusznie uważa Miodunka (1990b) podkreślając, że Polacy urodzeni poza granicami Polski są Polakami z wyboru. Lecz wybierając, jak można sądzić na podstawie uzyskanych wyników badań, odwołują się oni do obiektywnych cech, jakie trudniej zakwestionować lub posądzać np. o motywację instrumentalną. Niska ranga własnego wyboru względem innych wskazuje na determinujący charakter takich atrybutów kryterialnych, jak pochodzenie genealogiczne, kultura, język i wyznanie, jakie stwarzają klimat wychowania i dorastania człowieka i mają charakter bardziej nawykowy niż świadomie wybierany przez jednostkę. Duży jest tu zwłaszcza wpływ narodowości ojca oraz identyfikowanie się od wczesnych lat życia z polskością. Osoby, które nie czują się Polakami i mimo polskiego pochodzenia identyfikują się z inną narodowością niż polska, przywiązują większe znaczenie do własnego wyboru.

Miejsce chrztu – jako symbol formalnego przypisania do wspólnoty wyznaniowej w chwili urodzenia większości osób badanych – nie musiało być związane z preferencjami wyznaniowymi ich rodziców. Mała liczba kościołów katolickich na terenie b. ZSSR często była głównym powodem, dla którego miejscem chrztu dziecka była np. cerkiew prawosławna, a nie kościół rzymskokatolicki. Mimo to miejsce chrztu pełniło rolę nie tylko przypisania do określonej wspólnoty wyznaniowej, lecz było także symbolem należenia do wspólnoty narodowej. Świadczy o tym z jednej strony wyższa ranga przypisywana temu kryterium przez osoby identyfikujące się z polskością, a z drugiej strony – wyższa ranga przypisywana przez grupę jako całość w porównaniu z rangą zapisu w akcie urodzenia, który stanowił prawną podstawę identyfikacji narodowej.

W niektórych pracach poświęconych losowi Polaków na Wschodzie nie docenia się znaczenia posiadania dokumentów stwierdzających tożsamość polską w sensie formalnym (por. Rieger, 1996). Wyniki badań pozwalają stwierdzić, że mimo najniższej rangi formalne przypisanie do wspólnoty narodowej w postaci odpowiednich zapisów w akcie urodzenia lub w dowo-

dzie osobistym może mieć duże znaczenie. Stosunek do tej kwestii wyraźnie odróżnia osoby, w których domach był obecny język polski, które czuły się i nadal się czują Polakami oraz są przekonane, że inni postrzegają ich również jako Polaków, od tych, które nie identyfikują się z polskością. Jest to zrozumiałe, jeżeli weźmie się pod uwagę sytuację Polaków jako mniejszości narodowej w b. ZSSR w okresie komunizmu. W warunkach braku dostępu do szkół z polskim językiem nauczania, braku wsparcia ze strony ojczyzny przodków, niemożności obrony swoich praw w obliczu dużej, przede wszystkim psychicznej presji depolonizacji często jedynym środkiem manifestacji swojej przynależności narodowej pozostawał zapis, że osoba jest pochodzenia polskiego.

Przedstawione prawidłowości nasuwają pewne sugestie co do przyszłych badań nad zagadnieniem przynależności narodowej i jej wyznacznikami w ogóle oraz Polaków mieszkających na Wschodzie w szczególności. Interesujące byłoby przeprowadzenie badań porównawczych, w których badania grupy o doświadczeniu dwukulturowym, jaką stanowiła w niniejszych badaniach młodzież polskiego pochodzenia ze Wschodu studiująca w Polsce, byłyby uzupełnione badaniami grup o doświadczeniu jednokulturowym. Takie grupy mogłyby stanowić Polacy mieszkający w Polsce oraz osoby polskiego pochodzenia mieszkające w krajach powstałych po rozpadzie ZSSR. Pożądane byłoby uzupełnienie badań dotyczących zasadniczo tożsamości kryterialnej badaniami obejmującymi także tożsamość korelatywną, która – jak się wydaje – najbardziej różni Polaków w Polsce i w b. ZSSR.

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński J. (1993). Polskie rozumienie ojczyzny, jego warianty. W: J. Bartmiński (red.), *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, t. 1. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, s. 23-48.
- Biela A. (1992). *Skalowanie wielowymiarowe jako metoda badań naukowych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Bobrownicka M. (1995). *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych*. Kraków: Universitas.
- Boski P. (1992). O byciu Polakiem w ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie. W: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre (red.), *Tożsamość a odmiennność kulturowa*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN, s. 67-211.
- Dawidziuk B. (1989). *Tożsamość narodowa a poczucie wsparcia społecznego i działania prospołeczne*. Lublin: nie publikowana praca magisterska.

- Dzwonkowski R. (1994). *Polacy na dawnych kresach wschodnich. Z problematyki narodowościowej i religijnej*. Lublin: Wspólnota Polska.
- Habermas J. (1993). *Obywatelstwo a tożsamość narodowa*. Warszawa: IFiS PAN.
- Jabłońska-Deptuła E. (1996). Samoobronny model „Polaka-katolika” i jego wpływ na stosunek do mniejszości narodowych. W: *Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji, Lublin 19-21 października 1993*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, s. 62-67.
- Kłoskowska A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: PWN.
- Łepkowski T. (1990). Historyczne kryteria polskości. W: A. Kłoskowska (red.), *Oblicza polskości*. Warszawa: Program Badań i Współtworzenia Filozofii Pokoju, s. 88-99.
- Miodunka W. (red.) (1990a). *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków: PWN.
- Miodunka W. (1990b). Język a identyfikacja kulturowa i etniczna. Studium kształtowania się tożsamości rodzeństwa należącego do drugiego pokolenia Polonii australijskiej. W: W. Miodunka (red.), *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków: PWN, s. 105-125.
- Ossowski S. (1966). *Wież społeczna i dziedzictwo krwi. Dzieła*, t. 2. Warszawa: PWN.
- Ossowski S. (1967). *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła*, t. 3. Warszawa: PWN.
- Porebski M. (1990). Polskość jako sytuacja. W: A. Kłoskowska (red.), *Oblicza polskości*. Warszawa: Program Badań i Współtworzenia Filozofii Pokoju, s. 128-145.
- Rieger J. (1996). Identyfikacja narodowa i religijna Polaków na Ukrainie. W: *Trudna tożsamość. Problemy narodowościowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji, Lublin 19-21 października 1993*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, s. 110-130.
- Smolicz J. (1984). Rdzeń kulturowy a tożsamość etniczna. *Studia Polonijne*, 8, s. 33-46.
- Smolicz J. (1990). Język jako wartość podstawowa kultury. W: W. Miodunka (red.), *Język polski w świecie*. Warszawa–Kraków: PWN, s. 23-38.

CRITERIA OF NATIONAL MEMBERSHIP IN THE PERCEPTION
OF THE POLISH YOUTH OF EASTERN ORIGIN
STUDYING IN POLAND

S u m m a r y

The purpose of the empirical research on the Polish youth from abroad studying at the moment in Lublin, its finding and discussion was to attempt at an answer the following questions: 1) what significance do the subjects ascribe to some selected criteria which decide about their national membership? 2) what is their governing principle when they assess the importance of those criteria? 3) what are the psychosocial conditions of that assessment?

The differing traits, making up a group of necessary and sufficient conditions for a man to be a member of a given nation, are the following: genealogical origin, knowledge about the national culture, language, religion (denomination), private choice, place (country) of birth or residence, place of baptism, data about the parents' nationality as they are contained in the certificate of birth. It has been stated that the group of subjects under study, while defining the significance of the factors deciding about national membership, evaluated them basically along two dimensions. The first one can be interpreted as a dimension of the trait of being a member of a community versus the trait of belonging to a territory. The second dimensions may be defined as genealogical determinism versus freedom of choice of national membership.

No relationship has been found between the ranking and such variables as a permanent place of residence (town, village), sex and year of studies at the level of statistic significance. Greater or lesser differentiation in the ranks of particular criteria depends on the nationality of the mother and father, national self-identification of the person under study, the language of communication in the family, the kind of relationship with the surrounding during their stay in Poland and concomitant frustration on the grounds of national issues or religion.

Translated by Jan Kłos